

منارهای در کویر

۱۳۷۸ ■
انتشارات قلم

این کتاب، با این عنوان، تالیف طالقانی نیست. محمد بسته نگار، مجموعه مقالات، نوشته‌ها و سخنرانی‌های طالقانی را از سال ۱۳۱۸، تا سال ۱۳۴۶ جمع‌آوری کرده است و به صورت مجموعه‌ای به نام «منارهای در کویر» منتشر می‌کند که تاکنون یک جلد از آن به نام «توحید و استبداد» منتشر شده اما هنوز جلد دوم آن منتشر نشده است.

از آزادی تا شهادت

۱۳۵۸ ■
جنبش مسلمانان مبارز

این کتاب نیز، اثر تالیفی آیت‌الله طالقانی نیست، بلکه مجموعه سخنرانی‌ها، مقالات، بیانیه‌ها و اطلاعیه‌های طالقانی را از زمان آزادی از زندان ۵۷/۹/۸ تا ۵۹/۶/۹ در برمی‌گیرد. مهم‌ترین فرازهای این کتاب، طرح مسئله شورا در همه ابعاد زندگی و تفسیر نوینی از قرآن کریم با عنوان قرآن در صحنه است. طالقانی بر این اعتقاد بود که هر آن ممکن است فهم انسان از قرآن کریم تغییر و تحول یابد.

مجموعه آثار

۱۳۹۰ ■
موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران

جلد اول این مجموعه شامل مقالاتی است که در فاصله سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۵۷ توسط ایشان به رشته تحریر درآمده و در نشریات مختلف و مطبوعات اسلامی به تدریج چاپ و منتشر شده است. جلد دوم این مجموعه برخلاف جلد اول که صرفاً مجموعه مقالات ایشان را شامل می‌شود، مجموعه‌ای است از مقالات، سخنرانی‌ها و مصاحبه‌های ایشان که به مناسبت برگزاری همایش نکوداشت یکصدمین سال تولد ایشان منتشر می‌شود.

که مانع فهم درست پیام قرآن می‌شود که متاسفانه وارد علم تفسیر شده، اظهار نگرانی می‌کند. تاکید بر تاریخ صدر اسلام و پرهیز از اسرائیلیات و احادیث ضعیف، از مهم‌ترین ویژگی قرآن‌گرایان در ایران معاصر است. طالقانی به کارگیری روش‌های عرفانی، فلسفی، فقهی و علمی را در تفسیر قرآن، از موانع اساسی فهم اهداف هدایتی قرآن می‌دانست. به نظر وی هدف در این گونه تفسیرها فهم اهداف قرآن آن طور که در حقیقت است، نیست؛ بلکه به دنبال اثبات خود روش‌ها هستند. فهم واقعی قرآن در صدر اسلام ناشی از اتخاذ روش‌های غیرقرآنی است. از جمله ویژگی‌های دیگر این تفسیر، توجه به نیازهای سیاسی و اجتماعی جامعه بود. به این جهت نیازهای جامعه را به قرآن عرضه می‌کرد و پاسخ می‌گرفت. بعدها روش تفسیر موضوعی بر این اساس شکل گرفت. وی آیه «و لقد أرسلنا رسلنا بالبینات و أنزلنا معهم الکتاب و المیزان ليقوم الناس بالقسط» را بر اساس نیاز جامعه ایران تفسیر می‌کند و می‌گوید: «لیقوم الناس» برای اینکه مردم خود بجوشند و قیام کنند، نه اینکه آن‌ها مردم را به پا دارند. بسیاری از مکتب‌های دنیا هستند که مردمشان چشم‌وگوش بسته به دنبال رهبرانشان حرکت می‌کنند؛ چون مردم عقده‌هایی دارند، درماندگی‌هایی، نیازهایی برنیامده و آرزوهایی دارند و رهبری قیام می‌کند و اعلام می‌کند که من آرزوهای شما را برآورده می‌کنم و آن‌ها را به پا می‌دارد.

طالقانی قرآن را با الفاظ قرآن، حتی با توجه به آهنگ کلمات، تفسیر می‌کرد. از روزگاران گذشته تفسیر قرآن به قرآن معمول بوده است. اما با آیات قرآن، کمتر به نقش کلمات توجه می‌شد. طالقانی معتقد بود کلمات مترادف در قرآن وجود ندارد. هر کلمه‌ای، چه اسم باشد، چه فعل و چه حرف، معنای خاص خود را دارد. هیچ کلمه‌ای را نمی‌توان به جای کلمه دیگر گذاشت، زیرا در آن صورت، مفهوم و منظور آیه تغییر می‌کند. در شیوه سنتی به تناسب آیات نیز توجه شده است، اما طالقانی در این زمینه هم فراتر رفته به تناسب سوره‌ها (ترتیب قرار گرفتن آن‌ها در کنار یکدیگر) تناسب آیات، حتی تناسب کلمات و حروف قرآن نیز اعتقاد داشت. بر پایه این اعتقاد تفسیرها و مفاهیم نوینی از قرآن استخراج کرده است.

شایان ذکر است هر چند بخشی از تفسیر نتیجه درس‌های ایشان در شرایط محدودی است، اما به شهادت متن تفسیر و گزارش‌های حاضران در کلاس‌های ایشان برخی منابع مورد توجه قرار گرفته است (البته جلد اول که خودشان در سلول انفرادی نگاشته‌اند، بدون مراجعه به هیچ کتابی بوده است. در همان جا متذکر می‌شوند که من همانند مرده‌ای در قبر هستم و هیچ منبعی ندارم). مفاتیح‌الغیب ملاصدرا شیرازی و تفسیر مجمع‌البیان در دسترس ایشان بود. تفسیر شیخ محمد عبده با عنوان المنار. به لحاظ عشق و علاقه آیت‌الله طالقانی به سید جمال‌الدین اسدآبادی (که شیخ محمد عبده تحت تاثیر مستقیم وی بوده است) عنایتی به این تفسیر داشته‌اند. تفسیر سیداحمدخان هندی. این تفسیر شاخص‌ترین تفسیر علمی قرآن کریم در افراطی‌ترین نوع خود است؛ به حدی که تمام معجزات پیامبران را توجیه علمی کرده است. شرایط اجتماعی اهمیت این تفسیر را در مراجعه روشن می‌سازد. تفسیر جواهر طنطاوی مصری که به نوعی علمدار تفسیر علمی قرآن است. تفسیرالمیزان نیز مورد توجه ایشان بودند و بخش‌هایی از آن در کلاس‌ها خوانده شده و بعضاً مورد نقد و تحلیل قرار می‌گرفت.

طالقانی قرآن را با الفاظ قرآن، حتی با توجه به آهنگ کلمات، تفسیر می‌کرد. از روزگاران گذشته تفسیر قرآن به قرآن معمول بوده است. اما با آیات قرآن، کمتر به نقش کلمات توجه می‌شد. طالقانی معتقد بود کلمات مترادف در قرآن وجود ندارد. هر کلمه‌ای، چه اسم باشد، چه فعل و چه حرف، معنای خاص خود را دارد. هیچ کلمه‌ای را نمی‌توان به جای کلمه دیگر گذاشت، زیرا در آن صورت، مفهوم و منظور آیه تغییر می‌کند. در شیوه سنتی به تناسب آیات نیز توجه شده است، اما طالقانی در این زمینه هم فراتر رفته به تناسب سوره‌ها (ترتیب قرار گرفتن آن‌ها در کنار یکدیگر) تناسب آیات، حتی تناسب کلمات و حروف قرآن نیز اعتقاد داشت.

با چاپ ۳۰۰ صفحه از این تفسیر، ایشان دار فانی را وداع می‌کنند. یادداشت‌های ایشان و مطالبی که در زندان القا فرموده بودند، به مرور به چاپ رسید. چگونه می‌توان خود را در معرض هدایت قرآن قرار داد؟ این پرسشی است که مرحوم آیت‌الله طالقانی در آغاز تفسیر پرتوی از قرآن با خواننده مطرح می‌کند. آنچه در پی می‌آید، بخشی از پاسخ آن پیر فرزانه به همین پرسش است. آیت‌الله طالقانی در مقدمه کتاب نوشته‌اند من خودم را مفسر نمی‌دانم و پرتوی از قرآن که به ذهن من تابیده است را به کاغذ منتقل می‌کنم... این سخن که نقد حال مولف است، به منزله قانونچه کتاب است که بر سراسر تفسیر سایه افکنده است. شرایط تالیف کتاب به گونه‌ای بود که مولف به روش خاصی از تفسیر گرایش یابد، روشی که شاید در صورت تغییر شرایط، انتخاب نخست ایشان نبود. جلد اول دارای یک مقدمه، تفسیر سوره حمد (فاتحه‌الکتاب) و ۱۴۴ آیه از سوره بقره است. در جلد دوم آیات ۱۴۵ تا پایان سوره بقره مطرح شده است. سوره آل عمران در جلد سوم، بخش اول جزء سی ام قرآن از آغاز سوره نبأ تا آخر سوره طارق در جلد چهارم و بخش دوم جزء سی ام از سوره اعلی تا آخر قرآن (سوره ناس) در جلد پنجم و ۲۲ آیه سوره نساء در جلد ششم تفسیر شده است. در جلد ششم، فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات پرتوی از قرآن که به همت سید محمد مهدی جعفری تهیه شده، در حدود ۱۵۰ صفحه درج شده است که راهنمای مفیدی است.

تفسیر پرتوی از قرآن سیدمحمد طالقانی چند ویژگی مهم دارد. از جمله ویژگی‌های قرآن‌پژوهی طالقانی، فارسی‌نویسی است. معمولاً علما در گذشته، نتایج تحقیقات خود را به زبان عربی به نگارش درمی‌آوردند ولی طالقانی پرتوی از قرآن را به فارسی نوشت. وی معتقد بود از آنجا که هدف قرآن هدایت بشر و توده مردم است و مردم ایران فارسی‌زبان‌اند، باید طوری پیام قرآن را برای مردم مطرح کرد که قابل فهم برای همه باشد. ویژگی دیگر قرآن‌پژوهی طالقانی، نام‌گذاری آثار قرآنی خود است. او ابا داشت که اسم تفسیر روی آثار خود بگذارد. بنابراین، نوعی گسست‌گرایی را اعلام می‌کند و معتقد است اگر انسان در چارچوب مفسرین گذشته حرکت کند، نمی‌تواند به نوآوری‌های جدید دست پیدا کند و به یک نوع تسلسل می‌افتد که تکرار گذشتگان است. این نوع برداشت از قرآن، یک سبک از تفکر را پدید آورده بود که جرأت ورود روشنفکر و تحصیل‌کردگان غیر حوزوی را مهیا کرد. مهدی بازرگان، عزت‌الله سبحانی و علی شریعتی و دیگران با گسستی که طالقانی در روش تفسیر ایجاد کرد، وارد عرصه قرآن‌پژوهی شدند. با استفاده از تاریخ صدر اسلام و پرهیز از اسرائیلیات و احادیث ضعیف در فهم قرآن، طالقانی در تفسیر سوره آل عمران برای تبیین آیات ناظر به جنگ بدر و اُحد، استفاده فراوانی از تاریخ صدر اسلام می‌کند و محیط نزول آیات را مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد. حتی در علت شکوفایی جامعه در عصر نزول قرآن و به تدریج شروع انحطاط جامعه اسلامی را فهم و درک قرآن بدون مکتب‌های دینی که بعداً ظهور کردند، می‌داند: «نزول قرآن، شعله‌هایی از ایمان در دل‌ها برافروخت، تاریکی اوهام و وحشت‌ها و کینه‌ها را از میان برد، بندهایی که در قرون ممتد جاهلیت عقل‌ها و اندیشه‌ها و دست‌ها را بسته بود و نفوس خلق را به بندگی غیر خدا درآورده بود، گسیخت و راه‌های قانونی بهره‌برداری از لذات مادی و معنوی را به روی همه باز کرد.» ایشان از ورود اسرائیلیات و احادیث جعلی